

SLUTRAPPORT FRÅN ÅLANDS FREDSINSTITUT
FINAL REPORT FROM THE ÅLAND ISLANDS PEACE INSTITUTE

SLUTSATSER FRÅN PROJEKTET FAIR SEX

CECILIA BRENNER OCH LISELOTT LINDÉN

Ålands fredsinstitut
The Åland Islands Peace Institute
Hamngatan 4/PB 85
AX-22101 Mariehamn
Åland, Finland

Januari 2015

SLUTRAPPORT FRÅN ÅLANDS FREDSINSTITUT

Efter tre års arbete med projektet Fair Sex vill vi med denna rapport ge en övergripande sammanfattning av arbetet. Vad har gjorts och varför? Vilka svårigheter har vi mött och vilka har framgångarna varit? Framför allt vill vi blicka framåt och vår förhoppning är att erfarenheterna från projektet ska vara till hjälp för framtida satsningar som inkluderar aktörer från olika områden och att fruktbara samarbeten kan initieras även i framtiden. Vi hoppas också att våra slutsatser och förslag kan vara till stöd i det fortsatta arbetet för jämställdhet och mot sexuellt våld.

Vi vill också rikta ett tack till Ålands landskapsregering för tre års ekonomiskt stöd för främjandet av ett jämställt samhälle fritt från sexuellt våld.

Cecilia Brenner och Liselott Lindén,
Mariehamn, januari 2015

Innehållsförteckning

1. Syftet med Fair Sex och kopplingen till Ålands fredsinstitut
2. Bakgrund
3. Teoretiska utgångspunkter
 - 3.1 Varför skolan?
 - 3.2 Förebyggande arbete med ungdomar
4. Workshoparna i Fair Sex
 - 4.1 Upplägg och genomförande
 - 4.2 Samtal om sex måste börja tidigt
 - 4.3 Workshopar för ungdomar med intellektuella funktionsnedsättningar
5. Arbetet med jämställdhetsintegrering i skolan
 - 5.1 Framgångsfaktorer
 - 5.2 Svårigheter
6. Fair Sex utanför Åland
7. Slutsatser och förslag
 - 7.1 Resultat av projektet Fair Sex
 - 7.2 Förslag inför framtiden

1. Syftet med Fair Sex och koppling till Ålands fredsinstitut

Ålands fredsinstitut är en oberoende stiftelse som jobbar med kunskap och handling för fred. Ända sedan grundandet 1992 har båda delarna funnits med – att samla och forska fram ny kunskap kring fred (med utgångspunkt från Ålandsexemplet) och att praktiskt driva projekt med fokus på fred.

Ålands fredsinstituts definition av fred innebär mycket mer än bara avsaknad av krig. Fred för individen innebär till exempel möjlighet att påverka sin egen situation och att inte behöva bli utsatt för våld. Därför driver Ålands fredsinstitut projekt för att förebygga våld, främja jämställdhet och för bemäktande (empowerment) av individen och gruppen.

Fair Sex är ett jämställdhetsprojekt som syftar till att förebygga sexuellt våld och främja positiva sexuella relationer hos unga. Sexuellt våld kan ta sig uttryck i allt från sexuella trakasserier till våldtäkt. Till stor del utförs det sexuella våldet av män och är riktat mot kvinnor. Det handlar därför inte endast om en våldsproblematik, utan också om ett jämställdhetsproblem. Det sexuella våldet kan ses som både ett resultat av ojämställdhet och en skapare av ojämställdhet.

Förutom Fair Sex bedriver Ålands fredsinstitut i dagsläget även projekt för att stärka tjej- och killgruppsverksamhet och för att främja jämställdhet i förskolan, både på Åland och internationellt.

2. Bakgrund

Under åren 2009–2011 bedrev Ålands fredsinstitut det EU-finansierade projektet *Utmana könsroller för att förebygga sexslaveri*, tillsammans med organisationen Resurscenter för kvinnor Marta i Riga, Lettland. Som en del av projektet drevs kampanjen Fair Sex för ungdomar på Åland. Syftet med kampanjen var att sätta igång tankar och diskussioner kring sexuella gråzoner.

Kampanjen Fair Sex uppmärksammades av Ålands gymnasiums studerandevård, som kände igen mycket av den problematik som kampanjen lyfte. Det ledde till att kampanjen gjordes om till en workshop som hölls med studerande i årskurs två på gymnasiet under vintern 2011. Efter att Hälsa i skolan-undersökningen 2011¹ visat att många ungdomar på Åland hade erfarenheter av sexuellt våld och sexuella trakasserier, ansökte Ålands fredsinstitut, på förfrågan av Ålands landskapsregering, om medel för att driva Fair Sex som ett våldsförebyggande och jämställdhetsfrämjande projekt.

¹ Lommi A. et al. (2011)

BRENNER OCH LINDÉN: SLUTSATSER FRÅN PROJEKTET FAIR SEX

Under åren 2012-2014 har Ålands fredsinstitut drivit projektet Fair Sex, med verksamhet som riktat sig till både ungdomar och vuxna, främst inom gymnasieskolan på Åland.

Två workshopar à 75 minuter har hållits med studerande i årskurs två på gymnasiet samt vid Ålands folkhögskola och Katapult² under hösten varje projektår.

Verksamheten riktad mot vuxna gick år 2012 ut på en tredelad utbildning för skolpersonal inom alla åländska högstadie- och gymnasieskolor. 2013 var stödet riktat specifikt till att stödja jämställdhetsgrupperna på Ålands gymnasium och Ålands folkhögskola i arbetet med att ta fram jämställdhetsplaner. De insatser som riktats mot vuxna under 2014 har varit i form av fortsatt stöd till jämställdhetsgrupperna på gymnasierna, medan jämställdhetsgruppen på Ålands folkhögskola fortsatte arbetet på egen hand. Stödet till grupperna har under det senaste året styrts av de behov grupperna själva uttryckt, dels för att arbetet ska ses som ett samarbete av alla inblandade parter, dels för att grupperna ska bli mer självständiga.

År	Målgrupp	Insats
2012	Skolledning, lärare och skolhälsovårdsteam på Ålands högstadieskolor, gymnasium samt folkhögskolan.	Kompetenshöjande insatser <i>Tillfälle ett:</i> Grundläggande utbildning om jämställdhet, normer och hur vi kan förstå och upptäcka trakasserier <i>Tillfälle två:</i> Föreläsning med Sandra Dahlén med fokus på sexuellt våld <i>Tillfälle tre:</i> Jämställdhetsplan som metod för lika värde-arbete i skolan
2013	Jämställdhetsgrupperna på Ålands lyceum, Ålands yrkesgymnasium och Ålands folkhögskola.	Jämställdhetsgrupperna får handledning i arbetet med att utforma jämställdhetsplaner. Insatsen bygger vidare på den kompetenshöjande utbildningen från året innan.

² Katapult är en verksamhet för ungdomar som varken går i skola eller har arbete

SLUTRAPPORT FRÅN ÅLANDS FRED SINSTITUT

2014	Jämställdhetsgrupperna på Ålands lyceum och Ålands yrkesgymnasium.	Jämställdhetsgrupperna erbjuds fortsatt stöd i arbetet med jämställdhet utifrån de handlingsplaner som skrivits året innan. Stödet som ges är baserat på gruppernas egna önskemål och anpassas därefter.
------	--	--

Ansökningar har även lämnats in för att fortsätta arbetet under 2015.

3. Teoretiska utgångspunkter

Jämställdhetsarbete bör, som allt utvecklingsarbete, ha sin grund i teori. Projektet Fair Sex har sin teoretiska utgångspunkt i genusvetenskapen. Utgångspunkten är att sexuella trakasserier och andra former av sexuellt våld både är ett uttryck för och återskapar ojämställdhet. För att arbeta mot sexualiserat våld behöver arbetet därför bedrivas brett för ett mer jämställt samhälle, där skolan är en central del. Genusperspektivet innebär att kön/genus ses som något vi skapar gemensamt i samhället genom föreställningen att fenomen är kvinnliga eller manliga. Att vissa ämnen, aktiviteter eller färger ses som kvinnliga eller manliga är exempel på detta. Centralt i detta är det strukturella isärhållandet av könen, där det kvinnliga och manliga ses som motsatser, och att det som uppfattas som manligt värderas högre än det som ses som kvinnligt.³

För att jämställdhetsarbete ska vara effektivt och visa resultat bör det bedrivas långsiktigt och metodiskt, snarare än via punktinsatser i form av exempelvis temadagar. Temadagar och enskilda inspirationsföreläsningar kan fungera som startpunkt för ett långsiktigt arbete alternativt som delar av ett löpande arbete, men har som enstaka insatser liten möjlighet att leda till förändring⁴. Arbetet med Fair Sex har byggt på principen att de långsiktiga insatserna har varit riktade mot skolpersonal, de som kommer vara kvar i verksamheten. Enligt svenska Skolverkets riktlinjer för jämställdhetsarbete i skolan ska arbetet utgöras av främjande, förebyggande och åtgärdande insatser, principer som har legat till grund för arbetet i jämställdhetsgrupperna. Det främjande arbetet innebär att jobba för att stärka det positiva i en verksamhet och därmed skapa förutsättningar för gemenskap och respekt. Det ska inte förväxlas med det förebyggande arbetet, som istället går ut på att jobba mot de kända riskområden som finns inom verksamheten. Det åtgärdande arbetet innebär att sätta in åtgärder när något har hänt.

³ www.jamstallskola.se (2015-01-07), för mer läsning se M.Häikkilä, sid. 20 ff.

⁴ Berg, L. et al. 2012, sid 19.

Enligt *Lag om jämställdhet mellan kvinnor och män (8.8.1986/609)*, som berör utbildning på andra stadiet, skall skolor på gymnasial nivå och högre sedan 2005 ha en jämställdhetsgrupp och en jämställdhetsplan. I huvudsak innefattar jämställdhetsplanerna maktdimensionen kön och till viss del sexuell läggning, men inkluderar inte andra diskrimineringsgrunder som exempelvis etnicitet eller funktionalitet. Arbetet med jämställdhetsplanerna har också haft inslag av normkritisk teori.

Workshoparna har sin teoretiska grund i ett normkritiskt perspektiv, något som utvecklats tydligare under de tre projektåren. Ett normkritiskt perspektiv innebär att ifrågasätta och granska varför något betraktas som ”normalt”, istället för att granska det som avviker från normen. Ofta syns inte det som är normen i ett samhälle eller specifikt sammanhang för de som är normbärare, utan normer märks ofta först när någon avviker. Att vara normbärare innebär därför handlingsutrymme och ger makt, inte minst har normbärare ofta makten att avgöra vem eller vad som ses som avvikare. Det är således upp till den som är normativ i ett visst sammanhang att upprätthålla normerna, eller förändra dem. Det normkritiska perspektivet lämpar sig bra för att ifrågasätta exempelvis förväntningar kopplade till kön och inte minst för diskussioner om sex, sexualitet och sexuella gråzoner.

Workshoparna är interaktiva och utformade för att ge möjlighet till diskussion och reflektion, något som rekommenderas vid preventivt arbete. Diskussionerna har byggts på fallstudier och påhittade scenarion, berättelser och värderingsövningar. Detta upplägg förenklar samtalet då det är möjligt att prata om det som händer i berättelsen eller bilden utan att det blir för privat.

3.1 Varför skolan?

Till och från under projektets gång har frågan lyfts om skolan är rätt arena för ett projekt som Fair Sex. Trakasserier, våld och ojämställdhet är inget specifikt för skolans område. Däremot är skolan en av flera platser där ojämställda normer återfinns och återskapas. Då skolan är den plats där en majoritet av alla ungdomar i en viss åldersgrupp är samlad är den central för skapande av normer, oavsett om de rör kön eller andra aspekter som skapar oss som människor. Av samma anledning är skolan också en viktig arena för förebyggande arbete som är tänkt att nå alla ungdomar i samma åldersgrupp. Trots att det i de nordiska länderna finns långa traditioner av jämställdhetsarbete visar forskning att skolor fortfarande har en skillnadsgörande praktik, där pojkar och flickor tidigt får lära sig att de tillhör olika kategorier och därmed ska agera på olika vis⁵. Segregeringen avspeglar sig på andra områden i samhället, som arbetsmarknaden och i löneskillnader. På Åland tycks tendenserna i jämställdhetsproblematiken i stort vara de samma som i övriga landet och Norden. Bland annat har pojkars sämre läsför-

⁵ Heikkilä (2013:20)

måga och flickors psykiska ohälsa lyfts upp.⁶ Nivån på könssegregeringen har i regel varit höga i finländska skolor internationellt sett⁷.

Utbredningen av sexuella trakasserier och trakasserier på grund av kön är också något som FN lyfter som oroande, i sitt utlåtande om Finlands implementering av Barnkonventionen.⁸

Utbildade workshopledare från Fair Sex har träffat i stort sett alla ungdomar på Åland som gått andra året på gymnasiet under perioden 2011-2014 och vi kan konstatera att förkunskaperna kring de teman som workshoparna behandlar är väldigt olika. Vi kan också konstatera att skillnaderna inte går att koppla till vilken klass eller skola eleverna går i när vi möter dem, utan att skillnaderna snarare ligger i vad de har med sig från tidigare år. Om detta har sin grund i rent personliga skillnader eller skillnader i hur ämnen lyfts i olika skolor kan vi dock inte säga säkert.

4. Workshoparna i Fair sex

4.1 Upplägg och genomförande

Workshoparna i Fair Sex är tillfällen där ungdomar får diskutera sex och relationer på ett interaktivt och problematiserande sätt. Under workshoparna diskuteras ömsesidighet, att lyssna efter ett ja snarare än ett nej, gråzoner och förväntningar kopplade till sex, samt sex i media och pornografi. Ett av flera syften med workshoparna är att öppna upp för och avdramatisera diskussioner om sex; att sakligt prata om sex under avslappnade men ordnade former, ofta i könsblandade grupper, är något som inte alla har erfarenhet av. Det är också ett sätt att sprida fakta och ge en annan bild av sex, sexualitet och sexuellt våld än den förenklade bild som ofta presenteras i filmer, reklam, veckotidningar och pornografi.

Själva undervisningsformen – en interaktiv workshop med deliberativa samtal – fyller dessutom en funktion i sig då det ger de studerande en möjlighet att uttrycka sina åsikter och reflektera tillsammans med andra. Därmed kan undervisningsformen i sig anses främja bemäktande (empowerment). Interaktiva metoder för att diskutera olika fenomen är också en metod som forskning om preventivt arbete förespråkar.⁹ Då vi träffar samtliga grupper två gånger och låter en viss tid gå mellan respektive träff får ungdomarna möjlighet att bearbeta och fundera över frågeställningarna som lyfts i första passet.

⁶ Harju-Lukkainen & Nissinen (2011); ÅSUB (2014:22-23)

⁷ Harju-Lukkainen & Nissinen (2011:8); Jakku-Sihvonen (2014:19)

⁸ Committee on the Rights of the Child (2011: text punkt 53-54)

⁹ Låt 101 blommor blomma. Sid 21.

Workshoparna har kontinuerligt utvärderats av studerande och workshopledare och det finns återkommande synpunkter från de tre åren. Då både workshoparna och utvärderingarna utvecklats från år till år är det inte möjligt att jämföra resultaten rakt av. Vad vi emellertid kan säga är att det finns tydliga gemensamma nämnare gällande vad eleverna uppskattar med workshoparna, medan det är en stor spridning i åsikterna om vad som fungerar mindre bra. Bland det som lyfts som positivt är möjligheten att diskutera de ämnen som workshoparna tar upp och att få höra hur andra resonerar, majoriteten av de unga lyfter specifikt upp värderingsövningen ”heta stolen”.

Workshoparna har, fram till idag, fungerat som ett komplement till den sexualundervisning som i huvudsak ges till studerande på högstadiet, och de har givits som fristående moment. Frågor om sex och sexualitet behandlas även i ämnet hälsokunskap på gymnasiet, emellertid är det inte alla gymnasielever som har det ämnet och vissa blir därför helt utan sexualundervisning efter grundskolans obligatoriska moment. De frågor som lyfts i workshoparna rör gränser, kommunikation och respekt, frågor som är centrala frågeställningar i många ämnen. Därför vore workshoparna möjliga att inkludera i kursupplägg för hälsokunskap men också i exempelvis samhällskunskap och psykologi.

4.2 Samtal om sex måste börja tidigt

Workshoparna inom Fair Sex har riktats till elever på gymnasialstadiet. Vid olika tillfällen har frågan om workshoparnas målgrupp lyfts och det finns de som har menat att Fair Sex borde riktas mot yngre ungdomar. Vi håller med om att insatser för att förebygga sexuellt våld och främja positiva sexuella upplevelser behöver börja tidigt, men det borde inte röra sig om antingen eller. Vi ser en viktig poäng med att ha diskussioner om kommunikation kring sex i gymnasiet, då fler ungdomar också har egna erfarenheter av intima relationer, vilket ger en annan ingång till att diskutera frågorna än vad som är möjligt med yngre elever. Detta förhållningssätt får också stöd av WHO som konstaterar att barn och ungdomar gradvis under uppväxten utvecklar värderingar, attityder och kunskaper om kroppen, intima relationer och sexualitet. Sexualundervisning är en livslång process som bör börja tidigt och följa med upp i åldrarna, anpassad så att den är relevant för åldersgruppen.¹⁰

Anledningen till att projektet inriktats mot gymnasiet beror delvis på engagemang från skolpersonal. I projektets inledande skede var Ålands gymnasiums studerandehälsovårdare drivande i att få diskussioner om Fair Sex till sina skolor, då de såg ett behov av det bland sina studerande. Till skillnad från på högstadienivå, där sexualundervisning är en del av det obligatoriska ämnet hälsokunskap, är det inte ett ämne som alla studerande på gymnasialstadiet har och workshoparna i Fair Sex fyller därför en viktig funktion.

¹⁰ Standards for Sexuality Education in Europe (2010: 10 och 28 t ex)

Trots att vi riktat oss mot gymnasiet har det tryckta material som finns, i form av serier, spridds till platser där högstadieungdomar finns och också använts av lärare på högstadiet för att adressera frågorna. Likaså har begreppet ”Fair Sex” kommit att användas som ett vedertaget begrepp för ömsesidigt sex, snarare än som namnet på den specifika metoden och projektet som det egentligen rör. Detta har i praktiken resulterat i att en del elever som vi möter i gymnasiet menar att de ”redan haft Fair Sex”. Användandet av materialet ser vi framför allt som ett tecken på att det finns ett behov av material som fungerar som grund för att diskutera frågorna och det är positivt att vårt material har fyllt en funktion även utanför workshoparna. Vi menar att flera av bilderna fungerar väl fristående, medan vi samtidigt vill lyfta det faktum att de är tänkta att fungera i ett sammanhang där vi problematiserar gråzoner utifrån vissa teoretiska grunder. Utan genusperspektiv eller ett normkritiskt angreppssätt finns risken att diskussionerna befäster normer kring sex och sexuellt våld, snarare än problematiserar dessa.

Till och från har det diskuterats om det vore bättre och mer långsiktigt att utbilda skolornas lärare till workshopledare. Att Fair Sex drivs som ett projekt bör trots allt ses som en svaghet och workshoparna skulle troligtvis bli en mer integrerad del av skolverksamheten om de gavs av personal på skolan. Vi menar dock att det är en styrka att det kommer personer utifrån och håller workshopar med ungdomarna. Ämnet som diskuteras kan uppfattas som svårt och lite pinsamt och med en person utifrån kan samtalet i gruppen troligtvis bli mer avslappnat än med en lärare som ska bedöma eleverna i andra ämnen, som de träffar varje dag och som de känner sedan tidigare. Något som eftersträvas under workshoparna är att det ska vara tillfällen öppna för samtal och reflektion, om än med viss styrning, vilket vi tror är möjligt i större utsträckning om ledaren kommer utifrån. Samtidigt är det viktigt att lärarna får ta del av samma kunskap och innehåll som sina elever, så att de kan ta vid när vi försvinner från skolan och kan svara på frågor som dyker upp i efterhand. Det har det senaste året blivit allt tydligare för oss att så inte varit fallet på de skolor som vi har jobbat på, varför vi har haft möten om workshoparnas innehåll med hälsokunskapslärare och studerandehälsovården under våren 2014.

4.3. Workshopar för ungdomar med intellektuella funktionsnedsättningar

Under projektperioden har anpassade workshopar om Fair Sex hållits med ungdomarna på yrkesträningsprogrammet (YTP) vid Ålands yrkesgymnasium. YTP riktar sig till elever i behov av särskilt stöd, ofta p.g.a. olika former av intellektuella funktionsnedsättningar (IF). Under 2013 satsade vi extra mycket med hjälp av en extern konsult¹¹. Konsulten utbildade projektpersonalen och höll en öppen föreläsning för personal och tjänstepersoner som jobbar med personer med IF.

Workshopen för eleverna på YTP fokuserar mer på en positiv sexualsyn, känslor och gränsdragningar, snarare än på våldtäkt och gråzoner. Att möta en grupp ungdomar som knappt haft

¹¹ Jack Lukkerz, fil.licentiat i socialt arbete och auktoriserad specialist i sexologisk rådgivning med inriktning mot sexualitet och funktionsnedsättningar.

någon sexualundervisning och prata om sex utifrån ett perspektiv som inte är tillämbart på deras verklighet och att dessutom prata om faror i form av våldtäkt var inte en önskvärd ingång. Enligt de experter på området, som vi tagit hjälp av, är det första steget snarast att ge ungdomar med IF kunskap om kroppen och sexualitet, snarare än att prata om faror i form av våldtäkt.

Stigmatiseringen av personer med IF är stor, inte minst i relation till sex och sexualitet och personer med IF möts ofta av fördomar, till exempel att de skulle vara antingen asexuella eller översexuella. Vissa förutsättningar ser annorlunda ut för personer med IF, emellertid är känslor, nyfikenhet och mycket annat det samma som för alla andra. För många unga är vänner den främsta källan till information om sex, kroppen och känslor. För unga med IF kan det leda till begränsad tillgång till information, då de ofta har en begränsad vänskapskrets och ett socialt kontaktnät som i första hand består av familj, anställda på boenden och skolpersonal. Detta i kombination med att många elever med IF får bristande sexualundervisning i skolan gör att gruppen har mindre möjligheter till ett positivt sexualliv. Personer med fysiska och psykiska funktionsnedsättningar löper också en ökad risk att bli utsatta för övergrepp och den fysiska integriteten är inte lika självklar då många får hjälp med intima delar av vardagslivet. Det är med andra ord viktigt att inkludera ungdomar med IF i diskussioner om ömsesidighet, kommunikation och gränsdragning.

Workshoparna med eleverna på YTP bör ses som pilotworkshopar. Metodologiskt kan vi notera att trots att vi anpassat upplägget och övningarna så skulle ämnet troligtvis bli lättare att förstå för eleverna om vi använde oss av bilder, detta då abstrakta resonemang kan vara svåra att ta till sig för personer med vissa former av IF. Lärdomar vi dragit från arbetet är att samtal om gränsdragningar och kroppen bör föras löpande med unga med IF och att workshopar av det slag som Fair Sex erbjudit snarast bör vara ett komplement. Vi menar vidare att det bästa vore om workshoparna gavs vid fler tillfällen, och att respektive tillfälle skulle vara kortare än de 75 minuter som idag erbjuds till samtliga elever.

I arbetet med ungdomarna vid Ålands gymnasium har vi också haft workshopar med de studerande i specialklasserna YST och HRC. Dessa klasser utgörs av ungdomar med behov av extra stöd och präglas av en stor variation avseende vilken nivå på samtal som är möjliga. En anpassning av workshoparna specifikt för YST och HRC är svårt, då behoven i gruppen ser väldigt olika ut från år till år. För vissa elever är det tänkbart att det vore bättre att delta vid andra klassers workshoptillfällen, emellertid skulle andra problem uppstå med ett sådant upplägg. För att workshoparna ska vara meningsfulla för eleverna i dessa klasser menar vi att bilder bör användas i större utsträckning.

5. Arbetet med jämställdhetsintegrering i skolan

Fair Sex har sedan starten varit ett projekt med två parallella delar varav en har varit riktad mot ungdomar och den andra har varit riktad mot vuxna. Arbetet med vuxna har varit insatser för att upprätta ett långsiktigt jämställdhetsarbete på de skolor där vi jobbat med ungdomar via workshoppar. Det finns dokumenterade vägar till framgång för jämställdhetsarbete i skolor och andra verksamheter. Några av framgångsfaktorerna är att arbetet just är kontinuerligt och långsiktigt, andra centrala aspekter är att hela skolan är involverad och att ledningen är tydlig i sitt engagemang.¹²

Anledningen till att vi vill jobba med både vuxna och ungdomar är att både vuxna och ungdomar skapar och upprätthåller de normer och värderingar som råder i olika sammanhang, skillnaden är att vuxna är de som ansvarar för att sätta gränser och vägleda ungdomar. Detta är inget specifikt för just skolpersonal, men som nämnts tidigare är lärare och övriga anställda inom skolan några av de vuxna som ungdomar tillbringar mest tid med under skolåren, det är därför rimligt att tänka sig att de har en inverkan på de normer som råder, åtminstone i skolmiljön. Då trakasserier och kränkningar är uttryck för värderingar och normer menar vi att arbetet med skolpersonal är minst lika viktigt i arbetet för att motverka sexuellt våld som arbetet med ungdomar, inte minst då personalen är de som är kvar i skolverksamheten under en längre tid.¹³

5.1. Framgångsfaktorer

Fair Sex är ett projekt som startat utifrån initiativ från Ålands landskapsregering, inte från skolorna själva. Det har lett till att insatsen har ifrågasatts, något vi kommer behandla ytterligare nedan. Samtidigt finns det personal som ända från början varit positiva till satsningen på jämställdhetsarbetet och normerna i skolan. Under det första året, med föreläsningar för all skolpersonal, kom det många positiva kommentarer kring att alla i kollegiet fick möjlighet att diskutera värderingsfrågor tillsammans. Utöver konkreta problem och goda exempel, lyftes flera situationer där personalen tyckte att det var svårt att avgöra om eller hur de borde agera. Många uttryckte efter fortbildningen att de blivit stärkta i att våga ta kränkande ”skämt” på allvar och fått verktyg för att agera mot exempelvis verbala kränkningar.

Steget efter utbildningsinsatsen har varit arbete med jämställdhetsgrupper och jämställdhetsplaner. I enlighet med lagens riktlinjer ska jämställdhetsgrupperna bestå av representanter för lärarkåren, ledningen, övrig personal och studerande. Ett upplägg av detta slag är att föredra då olika personalgrupper och studerande har insyn i olika delar av verksamheten på skolorna, lägger märke till olika saker samt finns närvarande på olika platser på skolan. Jämställdhetsgrupperna har varit sammansatta av skolledningen och har i huvudsak utgjorts av lärare, re-

¹² Heikilä, M., Hållbart jämställdhetsarbete i förskolan och skolan i Norden, Nordiska ministerrådet 2013, sid.18.

¹³ Låt 101 blommor blomma, sid. 22.

presentanter från övriga anställda inom skolan har ingått tidvis. I två av de initialt tre grupperna har ledningen varit representerad, vilket var gynnsamt för gruppernas upplevelse av mandat och legitimitet. I en av jämställdhetsgrupperna har studerande-representanterna varit extra aktiva och fler studerande har anslutit sig till gruppen efter hand. Att de studerande är initiativtagande medlemmar i grupperna upplever vi från projektet som mycket positivt och att det leder till att gruppen drivs framåt i en positiv riktning.

Efter ett intensivt arbete med jämställdhetsplanerna har samtliga tre skolor egna dokument som är tydligt kopplade till respektive skolas förutsättningar. Planerna är i det närmaste utformade som handlingsplaner vilket till viss del skiljer dem från hur många andra styrdokument är utformade. Att planerna är anpassade efter skolornas respektive utvecklingsområden och önskemål gör att de ser väldigt olika ut trots att ramarna varit de samma för samtliga tre jämställdhetsgrupper. Att varje skola har sin egen plan är positivt då det minskar risken att planen känns irrelevant och inte används. Fokus för arbetet med planerna har varit att de ska vara tydliga och kännas relevanta för den aktuella skolan. Hellre få konkreta mål som är möjliga att följa upp, än luddigt formulerade målsättningar eller så många planerade insatser att arbetet känns övermäktigt. Uppfattningen från projektets sida är att samtliga planer, trots sina olikheter, är tydliga och utformade för att passa de olika skolornas behov.

Då vi som jobbat inom projektet träffat grupperna löpande, men inte varit en del av det dagliga arbetet, tycker vi oss också märka positiva förändringar i grupperna i form av ett ökat engagemang och en vilja att jobba med de idéer för förbättring som finns inom gruppen. Vi upplever också att grupperna är tydligare som just grupper än tidigare, vilket är positivt för möjligheten att de facto genomföra det som planerats.

Vi har arbetat metodiskt och utifrån en tydlig idé där långsiktighet och punktinsatser har löpt parallellt och genom detta försökt skapa debatt och medvetenhet om problematiken med sexuell våld både hos vuxna och ungdomar.

5.2. Svårigheter

Arbetet med Fair Sex har tagits emot på väldigt skilda vis, beroende på om insatserna riktats mot ungdomar eller vuxna. Där vi mött störst, vad vi tidvis uppfattat som motstånd, uttalat och outtalat, har varit i verksamheten riktad till vuxna. Många inom skolan har uttryckt uppskattning för det arbete vi gör med ungdomarna och menat att det finns ett stort behov av att adressera frågorna. Arbetet med vuxna har emellertid ifrågasatts under hela projektperioden. I det initiala jämställdhetsarbetet med personalen på skolorna har det tidvis och i vissa grupper funnits ett uttalat motstånd, medan det i andra grupper varit mer subtilt och kommit fram först i utvärderingarna. I båda fallen har kritiken som framförts rört att personer ur personalen menat att skolan inte har problem med ojämställdhet eller problematiska normer. Men det har också handlat om att personal ansett att det varit ett felaktigt tillvägagångssätt att de i personalgruppen skulle behöva ta del av jämställdhetsarbetet. Vissa har menat att det inte hör till

SLUTRAPPORT FRÅN ÅLANDS FREDSINSTITUT

deras roll som ämneslärare att arbeta med jämställdhet, andra har ifrågasatt behovet av fortbildning och många har ställt sig tveksamma till eller velat tona ner problemen med trakasserier i skolan. I vissa fall har kritiken uttryckts som personangrepp där bland annat projektledarnas ålder har setts som ett argument mot deras kompetens, i andra fall har det varit i form av sexuella trakasserier.

Efter hand har de anställda inom projektet upplevt att klimatet förbättrats och att det som initialt uppfattats som ett motstånd har minskat, även om en viss skepsis till arbetet eller oss som genomförare funnits kvar. Den egentliga grunden känner vi inte till men vi tror att den till viss del byggt på bristande förankring av projektet och den problematiska inledning som projektet haft. Vi har också tolkat ifrågasättandet som delvis riktat mot den teoretiska utgångspunkten som kopplar ihop värderingar och ojämställdhet med sexuella trakasserier och andra former av sexuellt våld.

Det kan konstateras att i de fall där kritiken uttryckts öppet har det varit lättare att bemöta det för att kunna gå vidare. Där det funnits en skepsis av mer subtilt slag har det varit svårare att hantera och därmed också att genomföra det planerade arbetet.

Eftersom jämställdhetsarbete ofta möter motstånd av olika grad kan jämställdhetsgrupper behöva tillsättas mer strategiskt än andra arbetsgrupper. Snarast behövs det att grupperna utgörs av personer som är intresserade, kunniga och orkar driva frågorna trots att de kan komma att bli ifrågasatta, något som inte alltid varit fallet i de grupper vi jobbat med. Det finns olika ”skolor” gällande hur det är mest effektivt att jobba med jämställdhet och det motstånd som ofta uppstår vid förändringsarbete. En del menar att det är bra att sätta personer på att arbeta med frågor som de är skeptiska till. Ett sådant arbetssätt ställer emellertid höga krav på den övriga gruppens förkunskaper och kräver också ett mycket tydligt stöd från ledningen. Personer som sitter i grupperna trots att de inte vill arbeta med jämställdhetsfrågor kan ta mycket energi och tid från resten av gruppen och därigenom skada arbetet mer än gynna det, varför det inte är att rekommendera när en grupp just ska startas upp och ett arbete inledas.

Grupperna har som nämnts ovan varit tillsatta av ledningen, men det har framgått att deras mandat inte varit tydligt. Det har tagit sig uttryck i en osäkerhet kring möjligheterna att fatta beslut och att sätta förslag på pränt i jämställdhetsplanerna. Det har också kommit till uttryck genom en osäkerhet gällande vem gruppen i första hand ska vända sig till i olika frågor gällande arbetet. Stödet från ledningen har funnits, men det har inte varit tydligt nog. Det har verkat som att projektet, dess beståndsdelar och syfte inte har varit fullständigt förankrat hos skolorna vilket troligtvis också bidragit till att delar av arbetet har varit svåra att genomföra.

En uppenbar svårighet under de tre projektåren är fördelningen av resurser. Det går att konstatera i efterhand att exempelvis tiden som var avsatt för utformandet av jämställdhetsplaner var för snålt tilltagen för uppdragets karaktär. Jämställdhetsarbete är ett långsiktigt arbete som tar tid och som bör bedrivas som en process för att lyckas. Med ett långsiktigt projekt som löper

över flera år är det möjligt att hjälpa skolorna att upprätta hållbara ramar och rutiner för ett integrerat jämställdhetsarbete. Fair Sex har drivits under tre år, men tidsramarna har inte varit beslutade om på förhand, utan medel har sökts och erhållits för ett år i taget vilket har gjort det svårt att bygga något långsiktigt. Vid större satsningar, som utformandet av jämställdhetsplaner, borde skolorna ha fått extra resurser för att jämställdhetsgruppens medlemmar de facto skulle ha möjlighet att lägga ner den tid som hade behövts för att göra arbetet grundligt. Inte minst när grupperna och planerna är lagstadgade, och stödet från Ålands fredsinstitut är det första externa stöd som givits för att hjälpa skolorna att uppfylla lagkravet. Att ge extra resurser är viktigt vid uppstartandet av något nytt då det alltid kräver mer än ett arbete som redan är etablerat i verksamheten.

Något som också försvårat arbetet har varit att skolåret och projektets aktivitetsperiod inte löpt jämsides. Projektåret börjar i mars när de ekonomiska ramarna blivit satta och då är skolornas verksamhet redan planerad och igång. Arbetet med workshoparna och det huvudsakliga arbetet med personalen har därmed behövts klämmas in under höstterminen.

Efter det första projektåret valde den dåvarande projektledaren att avsluta sin anställning och en ny projektledare anställdes. Att projektledaren byttes ut är en aspekt som troligen påverkat arbetet, emellertid är det svårt att avgöra hur den konkreta påverkan har sett ut. Den förförståelse kring ett arbete som försvinner genom att en person försvinner ska inte förminskas, samtidigt som nya perspektiv som kommer med en ny person kan vara värdefulla, varför detta bör lyftas som en aspekt som på det ena eller andra sättet påverkat arbetet.

6. Fair Sex utanför Åland

Sedan starten har projektet varit riktat mot ungdomar på Åland. Under de tre verksamhetsåren har emellertid projektet väckt intresse utanför Åland, främst på fastlandet och i Sverige. Bland annat har det kommit önskemål om att hålla workshopar utanför Åland, exportera metoden eller utforma ett temadagskoncept, vilket emellertid inte varit praktiskt genomförbart varför vi huvudsakligen har tackat nej till den typen av förfrågningar. Under 2014 beviljades dock projektet medel från Undervisnings- och kulturministeriet för spridning av metoden Fair Sex i Svenskfinland och workshopar har bland annat hållits i gymnasieskolor i Grankulla och Borgå.

Vi har under de tre projektåren, utöver det arbete som bedrivits på Åland, kontinuerligt deltagit i utbildningar och konferenser på fastlandet och i Sverige samt nätverkat med sakkunniga utanför Åland. Vi har också presenterat vårt projekt vid lokala och internationella seminarier/konferenser och bjudits in att presentera metoden Fair Sex vid en utbildning av socialarbetare i St. Petersburg, Ryssland. I slutet av 2014 presenterades metoden för svenska RFSU vilka driver ett liknande projekt med lärare på högskole- och gymnasium som huvudsaklig målgrupp.

7. Slutsatser och framåtblickande

7.1 Resultat av projektet Fair Sex

Att jobba med jämställdhet är ett långsiktigt arbete som tar tid. Inom Fair Sex har vi jobbat med två parallella spår som båda handlar om värderingar och i vissa fall att ändra sätt att tänka och agera på. Det är en typ av arbete som, förutom att det tar tid, är svårt att mäta om det haft den önskade effekten. Vi kan dock konstatera att mycket har hänt på det praktiska planet. Alla skolor på gymnasialstadiet har idag jämställdhetsplaner och grupper som arbetar med att uppfylla och förbättra dem, arbetet med handlingsplaner vid fall av sexuella trakasserier har påbörjats. Samtidigt har projektet mött kritik, framförallt grundat i ifrågasättande av behovet av förändring samt syn på att ansvaret inte ”ligger på deras bord”. Andra gånger har kritiken varit riktad mot ingången till problematiken med sexuellt våld, att det skulle vara kopplat till ojämställdhet och stereotypa könsroller.

”Fair Sex” har under åren blivit en etablerad benämning på positivt, ömsesidigt sex som fått spridning bland ungdomar och lärare utanför våra workshoppar. Det, och intresset som projektet väckt utanför Åland, ser vi som att det funnits ett behov av att utveckla diskussionerna om sex i skolan som vårt arbete hjälpt till att fylla. Workshopparna i Fair Sex är något som skolorna ofta beskriver som en del av det främjande och förebyggande arbetet de erbjuder sina elever, och är alltså relativt etablerat i skolorna.

Sexualundervisningen i skolan utvecklas och förbättras tack vare fortbildning av hälsokunskapslärare, men innehållet och kvaliteten går fortsatt att koppla till enskilda lärares kunskaper och intresse. I möten med sakkunniga från fastlandet har det framkommit att det samma gäller även där. Att inkludera diskussioner om de sociala aspekterna av sex i den ordinarie sexualundervisningen är inte en självklarhet, vilket skapar en obalans i de kunskaper som ungdomarna får. Då sexualundervisning kopplas till biologi och reproduktion i första hand, riskerar undervisningen missa det holistiska perspektivet och hamna långt ifrån ungdomarnas vardag och frågeställningar. Det riskerar också att förstärka heteronormen och stereotypa föreställningar om kön och sexualitet samt att sexuella relationer reduceras till att handla om vaginalt samlag.

Gymnasieskolornas och jämställdhetsgruppernas arbete bör ses som påbörjat, att arbeta fram något som fungerar för en hel skola tar tid. Vad som skulle behövas för att stärka gruppernas arbete och låta jämställdhetsarbetet bli skolans, snarare än gruppernas, är tydligare förankring i teorier om genus och normkritik. Tid för inläsning och samtal med kollegor är en viktig del i processen för att arbetet ska gå från att huvudsakligen vara enstaka insatser till att bli integrerat i undervisning och det vardagliga arbetet. Det går att se en positiv utveckling av arbetet och nästa steg borde vara att slutföra handlingsplanerna vid fall av sexuella trakasserier.

7.2 Förslag inför framtiden

Holistisk och likvärdig sexualundervisning

Sexualundervisning bör finnas från grundskolans tidiga år till och med gymnasialstadiet, normkritiska diskussioner om känslor och relationer samt gränsdragningar bör finnas med i den undervisningen, liksom en positiv ingång till sex och sexualitet. Centralt är att alla elever, oavsett skola, får en likvärdig och åldersanpassad sexualundervisning. Något som också gäller barn och ungdomar med intellektuella funktionsnedsättningar. Workshopar i Fair Sex kan även fortsättningsvis komplettera den ordinarie sexualundervisningen men kan också inkluderas i andra ämnen där respekt, kommunikation och gränsdragning är centrala teman. Det är önskvärt att workshoparna ingår i ett sammanhang snarare än som fristående inslag. För att stärka arbetet mot sexuellt våld är det bra om personal, företrädesvis hälsokunskapslärare, studerandehälsovård och rektorer på de skolor där workshopar hålls, har kännedom om workshoparnas innehåll.

Förankring inför förändringsarbete

Satsningar som inkluderar flera aktörer och som inte kommer inifrån en verksamhet kräver tydlig samordning, kommunikation och förankring. Inte minst behöver det vara tydligt varför en insats ska förläggas till en viss arena och vilka ramar som ska gälla för parternas insatser. För att arbetet ska kännas motiverat bör resurser, i form av tid och pengar, avsättas så att verksamheten kan möta kraven. Att satsa på långsiktiga processer som tillåts ta tid är att föredra och är det inte möjligt att jobba med hela verksamheten är det strategiskt att börja med ledningen.

Centralt med gemensam kunskapsbas

Vid fortsatt arbete med jämställdhetsintegrering behöver tid avsättas för inläsning av teorier så att en gemensam kunskapsbas finns. I annat fall riskerar arbetet att grundas på tyckande och känslor och att befästa normer snarare än att ifrågasätta dem. Att välja en normkritisk ingång är att föredra, då det perspektivet lägger fokus och ansvar på den som drar fördel av ojämlikhet. Finns idéer och engagemang bland de som är verksamma där förändringsarbete planeras är det bra att ge dessa tydligt stöd.

KÄLLOR

Berg Lena; Sjögren Magnus; Hyllander Klas och Söderström Peter (2012) *Låt 101 blommor blomma. Våldsförebyggande projekt för killar och unga män*, Ungdomsstyrelsen och Män för Jämställdhet

Committee on the Rights of the Child, Concluding Observations: FINLAND, 2011

Harju-Lukkainen Heidi och Nissinen Kari (2011) *Åländska 15-åriga elevers resultatnivå i PISA 2009-undersökningen*, Jyväskylä universitet, pedagogiska forskningsinstitutet

Heikkilä Mia (2013) *Hållbart jämställdhetsarbete i förskolan och skolan i Norden*, Nordiska ministerrådet

Jaku-Sihvonen Ritva (2014) *Könsbunden variation i skolelevernas inlärningsresultat och attityder*, Utbildningsstyrelsens uppföljningsrapport 2014:1

Standards for Sexuality Education in Europe. A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists, WHO Regional Office for Europe and BZgA, 2010

ÅSUB (2014), *Kvinnor och män i livets olika skeden. Könsskillnader med rötter i barn- och ungdomsåren*

Lommi A.; Luopa P.; Puusniekka R.; Vilkki S.; Jokela J.; Kunnunen T.; Laukkarinen E. (2011) *Enkäten Hälsa i skolan 2011*, THL, Rapport för Åland.

INTERNETKÄLLOR

Brå: <https://www.bra.se/bra/brott-och-statistik/valdtakt-och-sexualbrott.html>, 2014-11-19, kl 14.04.

För ytterligare information om konsult Jack Lukkerz se: www.lukkerz.se

www.jamstaldskola.se